

Nogle byhistoriske fremstillinger

En anmeldelse og en kommentar

Af Henrik Fangel

I 1978 gav Ole Degn i sin forskningsoversigt »Urbanisering og industrialisering« bl.a. en vurdering af den byhistoriske forskning i Danmark i de forudgående ca. 20 år. 13 byhistorier havde set dagens lys i årene 1955–75, og om dem hed det bl.a.: »Fremstillingerne er vidt forskellige i form og interesseområder, om end visse træk er fælles for de fleste. Det gælder her for de danske byhistorier som for de udenlandske, at man ser et utal af temaer, emner og synspunkter. De optræder i flere fremstillinger i en mere eller mindre tilfældig blanding, fordi der mangler et hovedsynspunkt, fordi fremstillingen har mange forfattere og ikke er arbejdet sammen, eller fordi den er styret tilfældigt af tilfældigt bevaret, eventuelt lettilgængeligt, kildemateriale eller tilfældig tidligere litteratur«. ¹

Det Ole Degn især savner er »forsøg på at se bysamfundet som en helhed, hvor erhvervsforhold, produktion og omsætning er afgørende for byens liv og dens økonomiske og sociale forhold«. ² Forklaringen på, at det tilsyneladende ser så ringe ud, er ifølge Ole Degns mening »sandsynligvis en traditionel opfattelse af begivenhedshistorie, institutioner og kendte personligheder som det væsentlige i historien; kun i få tilfælde har den økonomiske og sociale historie og disse discipliners metode og teknik fået lov til at spille en væsentlig rolle.«

Ole Degn indrømmer dog, at byhistorierne ikke alene tegner den nyhistoriske forskning. Mange delfremstillinger eller mindre afhandlinger »kaster lys over sider af bybefolkningens og byerhvervenes forhold og rummer vigtige bidrag til belysning ikke mindst af befolkningsvandring, bykvarterer og deres udvikling og boligforhold.« ³

De store, samlede byhistorier har imidlertid, som Ole Degn påpeger, deres betydning ved de muligheder, denne fremstillingsform giver for en betragtning af byens og bybefolkningens forhold ud fra en større samlende synsvinkel, der medtager hele bysamfundet ud fra en helhedsbetragtning.

Dette gælder også i dag – 10 år senere, og der skal derfor i det følgende fremføres en række betragtninger over den byhistoriske fremstillingsforms seneste frembringelser.

Udgangspunktet er et ganske vist tilfældigt udvalg af – meget forskellige – byhistoriske fremstillinger fra de sidste par år. Der er i et par tilfælde tale om den første samlede skildring af byens historie, der er tale om en form for supplement til en tidligere byhistorie, der er fremstillinger med en forfatter og der er fremstillinger med flere forfattere. Der er endvidere tale om byer af vidt forskellig størrelse og alder, nemlig Frederikssund, Køge, Rudkøbing, Bogense og Gråsten. Køge, Rudkøbing og Køge kunne 1987–88 fejre deres 700-års jubilæum som købstæder, mens Frederikssund kun er små 200 år gammel som købstad, og Gråsten slet ikke er nogen købstad. Altsammen er det med til at gøre billedet meget broget. For at yde de fem værker fuld retfærdighed, må det derfor være rimeligt først at omtale dem hver for sig.

Henrik Fangel, f. 1944, cand. mag., leder af Sønderjysk Institut for Lokalhistorie, Aabenraa.

1. Ole Degn, anf. arb. s. 29.

2. Ibid. s. 30.

3. Ibid. s. 31.

Frederikssund

Lad det være sagt med det samme: Frederikssunds historie er et flot værk, i stort format, fornemt tryk, med fin lay-out og rigt illustreret. Det er skrevet af en tilflytter, der fra starten af sin tilværelse som frederikssund⁷ er har været stærkt engageret i det lokalhistoriske arbejde, samtidig med at han har været gymnasielærer i historie. Man mærker i hele bogens og tekstens tilrettelæggelse meget stærkt den trænede pædagog, som er vant til at servere et historisk stof for ofte meget forudsætningsløse elever. Teksten tager hele vejen igennem sit udgangspunkt i kilderne, hvis tilblivelse og troværdighed kommenteres, og det er forfatteren meget om at gøre, at forklare, hvor vi har vores viden fra.⁴

Indledningskapitlet »En by ved fjorden i 1801« er et godt eksempel på forfatterens fremgangsmåde. Ved hjælp af brandtaxationen fra 1801 og folketællingen 1801, der er udarbejdet næsten de samme dage i februar 1801, tager han os med på en tur gennem Frederikssund. Kirkebøger, skyld- og pante-protokoller, skifteprotokoller og retsprotokoller inddrages, således at vi også får mange andre ting at vide om husene og beboerne end deres navne og alder. Ud fra skifter fortælles således om møblement og inventar i en række huse, mens kirkebøgerne er brugt til at holde rede på slægtskabsforhold.

Det kan gøres, fordi byen ikke var ret stor – den bestod kun af 262 indbyggere fordelt på 50 husstande i 30 ejendomme, og gennemgangen af Udesundby – landsbyen lige uden for byens østerport – er da heller ikke helt så grundig, delvis fordi brandtaxationsprotokollerne mangler. Ind imellem er puttet en mere summarisk gennemgang af den anden halvdel af købstaden, nemlig Slangerup. Købstaden Slangerup/Frederikssund er en mærkelig skabning blandt de danske købstæder. Slangerup var sygnet hen i løbet af 1700-årene og blev nedlagt som købstad i 1809. Det hjalp i første omgang ikke Frederikssund ret meget, hvilket ifølge forfatterens vurdering skyldtes

de trange tider efter Napolonskrigene og statsbankerotten 1813. Vi får tydeligt forklaret forskellen i social- og erhvervsmæssig struktur mellem de tre elementer Frederikssund, Udesundby og Slangerup, og forstår hermed også klart, hvorfor denne købstads-historie tager sit udgangspunkt i 1801: først på denne tid – nærmere betegnet i 1809 – blev Frederikssund en selvstændig købstad.

Tværsnitsundersøgelsen af byen gentages senere i bogen på grundlag af folketællingen 1870 (s. 214–30), godt suppleret af akterne efter branden 1868, da en del af Udesundby brændte. Det giver grundlag for en skildring af et af byens fattigste kvarterer (s. 184–96), hvor vi ved hjælp af grundplaner af de brændte huse får gennemgået, hvem og især hvor mange mennesker, der boede i de enkelte huse. Inventar og husgeråd gennemgås minutiøst i tilknytning hertil.

Et af bogens sidste afsnit er igen en tværsnitsundersøgelse (s. 325–60). Det er mandtalslisterne 1897, som danner kildegrundlaget her, og der suppleres grundigt med fotografier og samtidige annoncer for at give et indtryk af byen, som den så ud ved århundredskiftet. Udgangspunktet for vandringen ad byens hovedgade er en tur, som redaktøren af byens lokalavis foretog til byens forretninger ved juletid 1896. Den gengives i sidens ene spalte og kommenteres og suppleres i den anden spalte. Det er meget fint gjort!

Ved de to andre tværsnit er der betydeligt færre illustrationer, simpelthen fordi forfatteren har det princip kun at ville benytte samtidigt billedmateriale. Selvom der eksisterer et senere fotografi af f.eks. et hus opført ca. 1850, kan det ikke benyttes, men i stedet bringes der eventuelt en rekonstruktionstegning af huset, som f.eks. byens første skole, Østergade 10 (s. 123), hvor det i billedteksten oplyses, at bygningen stadig findes, omend den er meget ombygget. Et fotografi af huset i dag ville dog nok i højere grad end tegningen skærpe i hvert fald den lokalkendtes bevidsthed om netop denne bygnings historiske betydning end tegningen gør. Tegninger har

4. Knud B. Christoffersen: Købstaden Frederikssunds historie 1801–1970, 1. bind: 1801–1900. Forlaget Thorsgaard – Frederikssund 1986, 424 sider, ill., indb. Kr. 385,-.

nu engang ikke samme appel som et fotografi.

Denne principielle holdning til brug af illustrationer bevirker, at især bogens begyndelse er næsten uden gengivelse af fotografier. Til gengæld dominerer kortene her, og det gælder både ældre, topografiske kort og nye, til formålet tegnede og rekonstruerede kort. Forfatteren har haft stor hjælp fra kommunens tekniske forvaltning, som har rekonstrueret detaljerede planer af byen, såvel 1801 som 1897 og også iøvrigt har leveret mange andre kort og planer til bogen. Det kan være lidt svært – især for den, der som anmelderen har det handicap ikke at være fra Frederikssund – at følge med på disse kort og orientere sig om, hvor vi nu er i byen (fotografier savnes!). Et lille kort af hele byen i hjørnet af hver af disse detailkort med angivelse af, hvor udsnittet er beliggende, ville have hjulpet. En nordpil og en målestok burde have været en selvfølge, især da målestoksforholdet skifter fra kort til kort og nord ikke altid er opad! Nuværende husnumre ville også have været en hjælp – også for de lokale – i stedet for gamle eller nye matrikelnumre, som ikke engang i alle tilfælde er anført på kortene, men kun som henvisning i teksten.

Bogens brug af kort må dog siges at være ret så overdådig sammenlignet med, hvad man ellers er vant til i byhistorier. Ikke alene disse rekonstruerede og nytegnede kort, men også mange relevante ældre, topografiske kort og matrikelkort, herunder de udmærkede kort fra Traps 1., 2. og 3. udgave, er gengivet (de sidste to Trap-kort kunne jeg godt have ønsket mig i en større gengivelse, fordi de faktisk er de eneste kort, der giver en fuldstændig og klar oversigt over byområdet). Et kort over, hvad der blev sammenlagt med Frederikssund i 1868, og hvad der ikke blev sammenlagt, savnes stærkt s. 184.

Bogen er iøvrigt illustreret med en række tegninger af en lang række genstande, som hovedsagelig befinder sig i byens museum, meget fint udført af Ulla Møldrups. Fotografierne dominerer i den sidste halvdel af bogen, og det er gennemgående i en fremragende gengivelse. Især fotograf Johannes Hansens billeder er benyttet i store flotte gengivelser,

måske direkte fra besvarede glasnegativer. Ikke alle billeder findes i det lokalhistoriske arkiv, for også i Frederikssund findes private samlere; men det er godt, at disse samlere stiller deres materiale til rådighed for en større offentlighed, således som Helmuth Hansen (en efterkommer af Johannes Hansen?) har gjort det her.

De tre tværsnit af byen og dens sociale og økonomiske struktur danner en slags rygrad i bogen. I dem tages der udgangspunkt for en skildring af den udvikling, som sker i perioderne mellem de tre tværsnit. Forfatteren opdeler århundredet i tre perioder: 1801–50, 1850–85 og 1885–1900. Især udviklingen i århundredets sidste tredjedel var voldsom. Den modernisering, som det danske samfund gennemløb i denne periode, afspejler sig også på mange områder i Frederikssund. Mangt og meget tages op, ikke blot byens fysiske udvikling med bygning af skoler, rådhus, broen til Hornsherred, havn, jernbane, gasværk o.m.a., men også den politiske udvikling med valg af borgerrepræsentation, senere byråd, og af Frederikssund-kredsens folketingsmedlemmer. Dagliglivsskildringer er der også plads til, ligesom foreningslivet er tilgodeset, bl.a. med en samlet oversigt over foreninger grundlagt før 1900 (s. 371). Gennem de tre tværsnitsundersøgelser og iøvrigt hele vejen gennem bogen gøres byens mennesker levende, og personregistret vidner om det omfattende galleri af mennesker fra alle sociale og erhvervmæssige grupper, som træder frem på bogens sider.

Sammenhængen eller dispositionen er dog ikke alle steder helt klar, og gentagelser fra afsnit til afsnit undgås ikke. F.eks. gennemgås ting- og arresthusbyggeriet s. 88f, men dukker op igen s. 112, hvor bystyret omtales, havnens udvidelse i 1840'erne gennemgås s. 133, mens den fortsatte udbygning fra 1850'erne omtales s. 156–161, jernbanens anlæggelse og debatten herom gennemgås side 201, men er med igen under gennemgangen af det politiske liv s. 267; brændevinsbrænderne er gennemgået s. 140, mens der s. 162 er et selvstændigt afsnit om brændevinsbrænderierne.

En del af forklaringen på disse gentagelser ligger i Knud B. Christoffersens fremgangs-

måde, der både er hans styrke, men nok også hans svaghed. Den suveræne behandling af det store kildemateriale, men samtidig hermed også en stærk fiksering til kilderne, som mærkes gennem hele bogen, samt den skarpt opretholde periodeinddeling er medvirkende til, at der kun sjældent optræder mere sammenfattende betragtninger eller vurderinger af byens udvikling over længere sigt. Nogen klar begrundelse for den valgte periodeinddeling, f.eks. i byens økonomiske udvikling, gives ikke. Skellene 1850 og 1885 virker lidt tilfældigt valgte, og læseren efterlades indimellem med nogen usikkerhed med hensyn til, hvordan byens økonomiske udvikling egentlig skal vurderes. Side 70 hedder det f.eks. i forbindelse med en gennemgang af befolkningsudviklingen 1801–50, at der »er tale om en erhvervsmæssig fremgang, idet gruppen af erhvervsaktive var steget«, mens det længere nede på siden tales om »stilstanden i Frederikssund«, og »at det virkelig var trange tider«. Krisen 1857 redegøres der for på udmærket vis s. 160, men at det var gode tider – også for Frederikssund – i årene forud herfor, fremgår ikke særlig klart. S. 169 siges det, at håndværkerne fik gode forhold i Frederikssund efter næringsfrihedens indførelse i 1862, mens der s. 300 er nogle betragtninger over, hvor vanskelige forholdene var især for byens håndværkere i tiden efter næringsfrihedens gennemførelse. Og trods de voldsomme økonomiske, sociale og politiske ændringer, som byen gennemgik i 1880'erne og 1890'erne, og som forfatteren redegør så udmærket for i bogens sidste tredjedel, tales der alligevel om fortsat stagnation på bogens sidste sider (s. 396). Var hele århundredet da én lang stagnationsperiode, hvor der ikke rigtig skete noget?

Forfatterens egen gennemgang af byens udvikling viser absolut det modsatte. Den by, som vi forlader på bogens sidste side, er en helt anden end den usle by med 30 huse, som vi startede med at læse om. Det er en stærkt udbygget organisme med institutioner, foreninger og politisk liv. Det er netop den frem-

ragende dokumentation af byens forandring, som gør bogen så fascinerende at læse, også selvom det ikke helt lykkes Knud B. Christoffersen at få det økonomiske konjunkturforløb klart frem. Hertil skal dog også bemærkes, at det er overordentligt vanskeligt at påvise konjunkturer for en enkelt by eller egn.

Alt i alt må bogen om Frederikssund i det 18. århundrede således siges at være særdeles vellykket, såvel indholds- som udstyrsmæssigt. Det er lykkedes at give en sammenhængende skildring af byens historie ud fra et overordnet synspunkt om de økonomiske og især de sociale og fysiske ændringer i byens struktur som det væsentlige. Dette er gjort uden at bogen er tynget af tal og statistik. Tværtimod er det lykkedes at kombinere det overordnede synspunkt med en skildring af borgernes hverdagsliv og af de politiske og samfundsmæssige ændringer, som ligger bagved.

Dansk byhistorisk forskning har med dette værk fået føjet et markant værk til sin lange række af byhistoriske fremstillinger, og vi venter spændt på fortsættelsen i bind 2, som skal bringe udviklingen frem til 1970.

Køge

Også Køge bys historie 1288–1988 hævder sig som et markant værk. Andet bind, der omhandler perioden fra 1850 til i dag, forelå ved 700-års byjubilæet den 4. juli 1988⁵, mens første bind udsendtes i 1986 og er anmeldt af undertegnede i Fortid og Nutid bind 33 s. 255f.

Køge by er en betydeligt større by end Frederikssund, og det er en by, hvor udviklingen har været meget stærkere. Køge blev industriby i den periode, der er emnet for dette bind, der på ca. 400 sider skal behandle næsten den samme periode, som i Frederikssunds historie behandles i to bind på det dobbelte antal sider. På denne baggrund er det klart, at Køge bys historie ikke kan gennem-

5. Køge bys historie 1288–1988. Bind 2: 1850–1988. Udgivet af Køge kommune i samarbejde med Køge Museum og Køge byhistoriske Arkiv 1988. 432 s., ill. Kr. 545,-.

gås lige så detaljeret. Meget må blive oversigtsmæssigt.

Bogen har syv forfattere og syv kapitler. Først gives en oversigt over erhvervslivet i Køge, hvor de væsentligste træk af byens udvikling fremdrages og sættes ind i et bredt perspektiv. Herefter følger tre kapitler om »folk i Køge«, nemlig arbejder- middel- og overklassen, skrevet af lokale museums- og arkivfolk. »Overbygningen«, det offentlige liv følger efter, og til sidst kommer to kapitler om de fysiske omgivelser, byens plan og byens huse.

Poul Strømstads indledende oversigt over erhvervslivet i Køge er bygget kronologisk op. Det er inddelt i en række perioder, og for hver periode gives en oversigt over erhvervsfordelingen. Ændringerne heri kommenteres, ligesom de økonomiske konjunkturer får et par bemærkninger. Herudover gennemgås for hvert afsnit en række af de store erhvervsvirksomheder, som etablerer sig i Køge i den pågældende periode.

I noterne (s. 403) skriver Strømstad, at der på ingen måde er tale om historien om Køge 1850–1970. Det ville kræve langt mere dybtgående undersøgelser. En del af disse kommer imidlertid i afsnittet om byens fysiske omgivelser, som på en række punkter uddyber Strømstads afsnit, ja i flere tilfælde gentager eller overlapper dette afsnit. Havneudvidelser, anlæg af jernbaner, af elværk og vandværk er således omtalt i begge afsnit. En kombination af disse to afsnit ville nok have været at foretrække, fordi byens fysiske og erhvervsmæssige udvikling hænger så nøje sammen og udgør det grundlag, som byens liv udfolder sig på.

Dette viser sig bl.a. i gengivelsen af det kortmateriale, som det er vigtigt for læseren at have for at kunne følge med ved gennemgangen af de mange virksomheder. Et kort, der viser beliggenheden af de virksomheder, som omtales i den indledende oversigt, kommer først side 319, mens de udmærkede kort fra Traps 2. og 3. udgave fra hhv. 1870 og 1896 først er gengivet s. 302–03, og der er i Poul Strømstads ingen henvisninger til kortene.

Bogen er i det hele taget meget karrig i anvendelsen af kort. Yngre kort, der bl.a. kunne vise byens stærke udvikling i dette århundrede, er ikke gengivet i bogen, og noget nutidigt oversigtskort findes ikke. Her må man betjene sig af de kort, som er benyttet i anden sammenhæng s. 120 og 184, hvis man ønsker at finde de gadenavne og adresser, som forekommer i så stort tal i bogen.

De tre kapitler »Folk i Køge« optager næsten halvdelen af bogen og er særdeles velkrevne og læseværdige. Birte Broch behandler arbejderne, Gunnar Solvang middelklassen og Marie Bach borgerskabet. Alle tre forfattere er tilknyttet Køge Museum eller Køge Byhistoriske Arkiv, og det sætter sit præg på afsnittene. Erindringer, indsamlet af Køge Museum og byhistorisk arkiv, danner en væsentlig del af kildegrundlaget. Gunnar Solvang benytter desuden materiale i Nationalmuseet. Privat billedmateriale er sammen med erindringsklippene, mange interiørfotos, gengivelser af genstande i museet og enkelte planer af lejligheder med til at gøre skildringen af dagliglivet meget konkret. Børn og kvinders hverdag behandles fyldigt, ligesom fritidslivet indenfor alle tre sociale lag bliver skildret.

I alle tre afsnit gives skildringer af de ændrede boligforhold i periodens løb. Udgangspunktet er den snævre sammenhæng mellem bolig og arbejde med en voksende sammenklumpning af alle sociale lag i den gamle bykerne. Byens vækst fra omkring århundredskiftet medfører opførelse af etageejendomme og villaer og en voksende adskillelse af hjem og arbejde. I alle tre afsnit ligger hovedvægten dog på tiden før ca. 1950. Det sociale boligbyggeri fra 1930'erne og parcelhusbyggeriet især fra 1960'erne er kun i ringe grad inddraget.

Både Birte Broch og Gunnar Solvang har foretaget socialtopografiske analyser, og gengiver resultaterne heraf på tre kort over Køge. Desværre er deres undersøgelser ikke fra samme år. Birte Brochs undersøgelse (s. 120) viser, hvor arbejderhusstande og »øvrige« husstande boede 1901, mens Gunnar Solvangs kort viser middelklassens hushold 1870

(s. 159) og 1921 (s. 184). Marie Bach har ikke nogen tilsvarende undersøgelse eller kort i sit afsnit om borgerskabet.

Det er et særdeles møjsommeligt arbejde at foretage sådanne undersøgelser, og netop derfor kunne man godt have ønsket sig en bedre koordinering, således at man havde valgt et eller to fælles år, f.eks. 1870 og 1921, og så havde gennemført undersøgelsen som en total undersøgelse. Det havde givet mulighed for nogle generelle betragtninger over byens socialtopografiske struktur og de ændringer, som måtte være sket heri. Som det er nu får man af Birte Brochs kort nok indtryk af, at arbejderhusstandene i 1901 koncentrerer sig i byens yderområder og i den ældre bydels baggader, men hvordan forholder det sig med middel- og overklassen, og hvor boede arbejderne og overklassen i 1921 i forhold til middelklassen, som ifølge Gunnar Solvangs kort er spredt ud over hele byen?

Svagheden ved den valgte fremgangsmåde at skildre de tre klasser hver for sig er nok, at det ikke rigtig giver mulighed for tværgående analyser. Hvor stor en andel udgjorde de tre klasser af byens samlede befolkning på forskellige tidspunkter og skete der nogle ændringer heri? Hvordan var relationerne mellem de tre sociale lag, var der nogen kontakt mellem dem, eller levede de deres liv så adskilt som man får indtryk af gennem de tre afsnit?

I Marianne Johansens afsnit »Det offentlige liv« er samlet alt det stof, som ikke vedrører de tre sociale klassers hverdagsliv. Det politiske liv, skole og undervisning, foreningsliv, kultur- og fritidsliv behandles i de forskellige perioder, begyndende med tiden før 1868.

Herefter følger et afsnit om rigsdagsvalgene 1848–1915, hvorefter købstadsstyret behandles, således som det udfoldede sig på grundlag af loven om købstædernes styrelse 1868. Mellemkrigstiden 1920–40 får seks sider, mens besættelsestiden behandles på kun fire sider; tiden frem til 1970 får syv sider, sluttende med kommunesammenlægningen i 1970. Nogen videre dybtgående behandling af de enkelte perioder er der således ikke tale om, og

hele afsnittet bygger da også hovedsagelig på trykt litteratur, samt enkelte erindringer og interviews med tidligere kommunale embedsmænd og politikere.

Stefan Ottss afsnit om »Byens udvikling og planlægning« kaldes et strejftog. Her gives en god kortfattet oversigt over byplanlægningens hovedtræk frem til dispositionsplan 1974 og kommuneplan 1983. I det følgende behandles en række hovedpunkter i de forskellige perioder, først jernbanerne og de tekniske værker og derefter vejbyggeri og havnen. Byens arealproblemer og striden med Den Carlsen-Langeske stiftelse, der ejede Gamle Køgegård og betydelige arealer heromkring, får et selvstændigt afsnit, og der slutes af med en gennemgang af kommunesammenlægningen og dens forløb. De sidste årtiers planlægning af bykernen med bevaringsbestræbelser, trafiksanering, parkeringsproblemer osv. hører naturligt med i dette afsnit.

Jørgen Sestofts afsnit om bygningskulturen er opbygget som en gennemgang af de sidste 100 års arkitekturhistorie. Udvalgte eksempler på gode huse fra de forskellige perioder trækkes frem, beskrives og kommenteres, og både offentligt byggeri, boligbyggeri og erhvervsbyggeri er medtaget. Der er arkitektnavne på det meste, og man får indtryk af, at Køge har haft en række særdeles gode, lokale arkitekter. I afsnittet er foruden fotografier gengivet planer og opstalter af de omtalte huse.

Ved en samlet betragtning af værket må man sige, at det er skildringen af dagliglivet, der fremtræder mest markant og er med til at gøre dette værk til noget særligt. I forhold til de tre museums- og arkivfolks skildringer af »folk i Køge« står bogens øvrige afsnit blot som en ydre ramme, bl.a. fordi der i værket kun har været plads til en oversigtsmæssig gennemgang af mange sider af byens udvikling. Især er skildringen af tiden efter 1945 og ikke mindst de sidste årtiers store samfundsmæssige ændringer svagt belyst, og de mange forfattere er medvirkende til, at bogen ikke fremstår så helstøbt som Frederikssund bys historie.

Udstyrmæssigt hævder bogen sig derimod

flot. Der er tale om fornemt boghåndværk, vel tilrettelagt og med en fremragende gengivelse af det meget store antal fotografier og andre illustrationer, som nok fylder op imod halvdelen af bogens samlede sidetal. Byens gave til byens borgere – og til alle vi andre, der interesserer os for de gamle danske købstæders historie – kunne – trods den pebrede pris – ikke være smukkere.

Rudkøbing

Rudkøbing fyldte 700 år i 1987 og i den anledning udgav byrådet »Blade af byens historie«. Det er ikke nogen egentlig byhistorie – en sådan findes nemlig i ikke mindre end fire bind, udgivet 1937–74 af byens flittige lokalhistoriker, Chr. Kiilsgaard. Borgmesteren skriver da også i forordet, at læseren ikke skal forvente nogen rød tråd i bogen. Målet har derimod været »i en populær form og i en række uafhængige kapitler at beskrive udvalgte facetter af byens liv og historie med hovedvægten lagt på de sidste 100 år,« og på den måde kan bogen godt opfattes som en videreførelse af eller supplement til Kiilsgaards byhistorie.⁶

Mange af bogens kapitler forholder sig da også til Kiilsgaards byhistorie på en eller anden måde. Det gælder i udpræget grad de første kapitler, som er skrevet af arkæologen Jørgen Skaarup. Her fremlægges enkelte resultater af nogle af de mange undervandsarkæologiske undersøgelser, som Skaarup har gennemført i de senere år, mens myten om det ældste Rudkøbings placering imod syd ved Lindelse Nor og Kiilsgaards opfattelse af Rudkøbing som en befæstet by i middelalderen aflives. Anlæggene ved Lindelse Nor kan dateres til 1300-årene, dvs. efter at Rudkøbing fik købstadsrettigheder, og middelalderlige befæstninger omkring byen har ikke kunnet påvises arkæologisk. Befæstningen af Rudkøbing er først sket under svenskekrigene i 1600-årene. Denne befæstning er der kun

meget få spor tilbage af. Det samme gælder byens ældre bygninger. Jørgen Skaarup beretter om et par af de sidste årtiers udgravninger af 1600-tals kældre, hvorefter Jørgen Elssøe Jensen, der har udgivet »Historiske huse og gårde i Rudkøbing«, tager over og skildrer byens fysiske udvikling fra anlægstiden til den store byfornyelse. Byens middelalderlige plan er intakt, men så at sige alle byens huse blev fornyet i perioden 1840–90, således at det i dag er den grundmurede købstadsklassicisme, som præger byen. Ved hjælp af udvalgte eksempler præciseres det, hvad der er karakteristisk for Rudkøbings bygningskultur i dag. Afsnittet omhandler dog udelukkende den gamle bydel, mens der intet er om arkitekturen i de nyere bydele. Helle Ravn kommer lidt ind på disse bydele i sit afsnit »Forretninger og håndværk«, hvor hun foretager en sammenlignende undersøgelse af, hvad der var af håndværkere i Rudkøbing i 1909 og 1987. Også herigennem bliver der sagt nogle væsentlige ting om udviklingen i dette århundrede. Det er ændringerne i erhvervsstrukturen og i mindre grad i den fysiske struktur, som er hendes emne, selvom hun er opmærksom på, at enkelte håndværkere i 1987 er placeret i byens yderkvarterer. Nogle fotografier herfra kunne godt have suppleret de udmærkede og instruktive kort, som bringes til illustration af udviklingen.

Herefter følger tre afsnit skrevet af museumsinspektør Ole Mortensøn. Transport, fiskeri og arbejds- og fritidsliv er overskrifterne, og også her er det de sidste ca. 100 år, som behandles, bl.a. på grundlag af erindringer og interviews i Langelands Museum og i det byhistoriske arkiv. De sidste 100 års forandringer, ikke mindst indenfor de sidste årtier træder klart frem, når man læser disse afsnit. Mens der omkring århundredskiftet var et halvhundrede familier, som levede af fiskeri, er der i dag kun fem familier, simpelt hen fordi der ingen fisk af betydning er. Årsagen er overfiskning og tiltagende forurening!

Byhistorisk arkivs leder. Jens Møllerup,

6. Rudkøbing 700 år. Blade af byens historie. Udgivet i anledning af Rudkøbing købstads jubilæum 1987. 204 s., ill. Kr. 100,-.

gennemgår herefter en række institutioner, nemlig skoler, kulturelle institutioner og »Sundhed og sygdom«, dvs. sygehuset og byens plejehjem. Mollerup skriver endvidere om besættelsen og bygger sin fyldige beretning på utrykt materiale i det byhistoriske arkiv, dels skrevne beretninger, dels interviews. Helle Ravn slutter af med at skrive om »Den grønne by«. Et afsnit med personoplysninger om borgmestre og embedsmænd, et steds- og sagsregister og et navneregister, der også medtager skibsnavne (!) afslutter bogen. Bogen er velillustreret med et varieret fotografisk materiale, og der er kort over byen 1899 (Trap igen!) og i dag, så også den ikke-indfødte kan finde rundt. Detailkort af havnens udvikling savnes dog.

Selvom »Rudkøbing 700 år« ikke er nogen egentlig byhistorie, hvor man kan forvente en rød tråd, således som det siges i forordet, er det alligevel lykkedes at give et fyldigt og rimeligt sammenhængende billede af byens udvikling i de sidste ca. 100 år. Udviklingen inden for byens erhvervsliv eller væsentlige sider af det – handel, håndværk, fiskeri og transportvæsen – træder klart frem. Væsentlige udviklingslinjer inden for byens institutioner er fremdraget, og også ændringer i arbejds- og fritidsliv er det lykkedes at belyse. Bogen fremtræder således som et udmærket supplement til Chr. Kiilsgaards byhistorie, hvis hovedvægt ligger på den ældre tid.

Bogense

Også Bogense fyldte i 1988 700 år, og også her har man – på initiativ af Bogense Rotary Klub – ønsket at markere byjubilæet med en byhistorie. Første bind, der omhandler perioden op til 1787, er skrevet af Hans Hansen og udkom i 1982 (anmeldt i *Fortid og Nutid* bind 31, s. 68), mens bind 2, der udkom i 1984, og bind 3, der udkom i 1986 og skal omtales her, omhandler perioden 1787–1938 og er skrevet af Hans Henrik Jacobsen. Begge de to forfattere er historikere og underviser på fynske

gymnasier. Et fjerde bind, der udkom i jubilæumsåret, giver en skildring af perioden siden 1938 og bringer erindringer fra det gamle Bogense.⁷

Det bind, der her skal omtales, udgør således sammen med bind 2 en helhed, hvilket gør det vanskeligt for anmelderen at give en rimelig vurdering af bind 3 alene. I bind 2 behandles først byens fysiske udvikling og derefter byens styre. »Handel og omsætning« og »Næring og erhverv« giver en skildring af byens økonomiske liv, mens bogens tre sidste kapitler behandler byens indtægter og udgifter, omsorg for byens borgere samt kommunale tekniske anliggender. Bind 3 knytter an til bind 2 ved at indledes med et kapitel om byens forbindelser med omverdenen, bl.a. jernbanen, men herefter er det de politiske og kulturelle forhold, som præget bindet. Der er et længere kapitel om valg til stænderforsamling og rigsdag, mens kirker og præster, skole og lærere samt presse får hver ca. 10 sider. De følgende ca. 30 sider bærer overskriften »Kulturliv« og omhandler en række kulturelle foreningers virksomhed, mens byens foreninger iøvrigt ligesom »teaterliv og andre forlystelser« hver får et særskilt afsnit. Der slutes af med en gennemgang af »særlige begivenheder og hændelser« samt »krigstilstande«, dvs. de indkvarteringer, som byen har haft i krigene 1807–14, 1848–50, 1864 og 1914–18.

Som det ses er der tale om en disposition, der først behandler byens fysiske udvikling og derefter byens økonomiske forhold, herunder tekniske forhold; de sociale forhold er set ud fra kommunens synsvinkel, mens der ikke er foretaget nogen undersøgelse af byens sociale struktur, således som det er tilfældet i bøgerne om Frederikssunds og Køge historie. Bind 3 omhandler som nævnt hovedsagelig det politiske og kulturelle liv, herunder foreningslivet. De begivenheder, som her får en særlig behandling, er ikke hverdagslivets begivenheder, men særlige begivenheder, såsom kongebesøg og festdage, byens 650-års jubilæum i 1938 og »stormfloder og ulykkelige hændelser«. Et afsnit med overskriften »Årets begivenheder« (s. 138–50) omhandler som-

7. Hans Henrik Jacobsen: *Bogenses historie 3: II. Byens udvikling 1787–1938* 1986, s., ill. Kr. 189,-.

merudflugter og -fornøjelser, grundlovsfester, skyttefest, høstfest, koncerter, teater, vinterballer m.m., dvs. det er også her årets særlige begivenheder, som er emnet. Den dokumentation og beskrivelse af hverdagslivet, som fylder godt i Frederikssunds og Køge bys historie, og som også belyses i bogen om Rudkøbing, mangler således helt i disse bind af Bogenses historie. Måske vil den fremgå af bind 4's erindringsafsnit.

Der er mange af Bogenses fremtrædende borgere, der passerer revy her i bind 3. Alle kredsens rigsdagsrepræsentanter omtales, og af de fleste af dem er der gengivet et portræt. En fyldig omtale af omvalget i 1873, som medførte, at Klaus Berntsen for første gang blev valgt til Folketinget, giver et interessant og lidt rystende indblik i datidens lidt lem-fældige valg måde og hvad det kunne føre til af stridigheder. For kirke, skole og presse gælder, at det mere er præsterne, lærerne og redaktørerne som omtales, end det er det kirkelige liv og skolens og avisens dagligdag. Bygninger, organisatoriske og økonomiske forhold belyses indgående. Også Bogense fik sin private realskole i slutningen af 1800-årene, men modsætningen mellem folkeskolen og den private skole var her ikke større end at den private realskole i 1915 blev nedlagt uden større sværds slag og sammenlagt med borgerskolen, der havde indført realklassen i 1908 og samtidig havde taget en stor ny skolebygning i brug. I Bogense havde man i det hele taget en langt mere positiv indstilling til skolevæsenet end i f.eks. Frederikssund, hvis skoleforhold i en lang periode var under al kritik.

Igennem kapitlerne om kultur- og teaterliv får man indtryk af et meget blomstrende kulturliv i Bogense. Der var tidligt en læseforening, en foredragsforening oprettedes 1875 og et bibliotek 1900. Museum, historieskrivning og poesi samt malerkunst gennemgås med en omtale af de personer, som stod bag, skrev eller malede. Gennemgangen af byens teater efterlader næsten indtrykket af Bogense som et kunstens mekka! I kapitlet »Byens foreninger« gives en oversigt med en kort omtale af et meget stort antal af byens foreninger, og flere af dem er endda i forvejen omtalt i af-

snittet om byens kulturliv. Sportsliv og sportsforeninger har fået deres eget afsnit, og det samme gælder forskønnelsesforeningen, der i 1927 blev til byens turistforening. Her fortælles også historien om, hvordan det gik til, at Bogense fik en kopi af den berømte Manneken-pis, som utvivlsomt har haft stor turistmæssig betydning for byen.

Der er megen oprensning i disse afsnit og kun få betragtninger over, hvorfor bestemte typer af foreninger opstår i bestemte perioder. Det gælder f.eks. afholdsforeningerne, hvoraf Bogense fik ikke mindre end 11 i løbet af ca. 25 år fra 1894 til 1920, og riffelskytteforeningen, der stiftedes i 1861. En sammenhæng med den almindelige samfundsudvikling, som kunne være med til at forklare disse fænomeners opståen, er kun antydnet.

På bogens sidste sider gives en sammenfattende skildring af de 150 års udvikling, som er emnet for de to bind. Sammenfatningen er klar og præcis og bidrager til, at de mange enkeltoplysninger, som især sidste halvdel af bind 3 er så fyldt med, af læseren kan forstås som elementer i den udvikling, som på mange måder er fælles for de her omtalte småkøbstæder.

Bogen er velskrevet og forfatteren formår ved gengivelse af mange småepisoder og begivenheder at gøre sin beretning levende. Illustrationerne er for hovedpartens vedkommende fotografier, som knytter sig nøje til teksten. En større anvendelse af andet illustrationsmateriale, f.eks. flere avisannoncer, kunne dog have medvirket til at give større variation i tekstbilledet. Et kort over byen i større målestok (og nyere) end kortet, der er gengivet s. 11, savnes stærkt.

Sammenfattende må det siges, at Bogense historie bind 3 fremtræder som et eksempel på god og gedigen lokalhistorie. Der er i opbygningen af værket foretaget nogle valg og prioriteringer, som nok i nogen grad lader sig forklare ud fra det kildemateriale, som er anvendt. Byens arkiv er en væsentlig kilde, ligesom den lokale Bogense Avis er gennemgået systematisk fra 1859 til 1949. Institutioner, personer og begivenheder får herved en fremtrædende plads i værket, specielt i bind 3, hvor flere af afsnittene har avisen som hoved-

kilde, mens en beskrivelse af dybereliggende strukturer og ændringer heri træder i baggrunden. Ved denne fremgangsmåde og disponering af stoffet bygger Bogens historie videre på en lang, solid tradition i dansk byhistorisk forskning.

Gråsten

Det samme kan på mange måder siges om bogen om Gråstens historie. Forfatteren er ikke uddannet historiker, men har gennem mange års arbejde som grundlægger og leder af byens lokalhistoriske arkiv erhvervet sig et indgående kendskab til byens historie. Denne viden er udmøntet i denne bog, som nok kan stå mål med de professionelle historikers fremstillinger.⁸

I modsætning til de øvrige, her omtalte bøger, behandler denne bog både et sogn og en by – eller flække, der er opstået i ly af slottet og først er blevet til en egentlig by i løbet af de sidste ca. 100 år. Det betyder at bogen nødvendigvis må være anderledes anlagt end købstadshistorierne, og hertil kommer så, at slottet må vies særlig opmærksomhed, således som det siges i bogens forord.

Bogen indledes med en fin lille oversigt »Sogn og flække« der i tilknytning til et moderne 4 cm kort over sognet giver en oversigt over sognets geografi, geologiske fremtrædelsesform og befolkningsmæssige udvikling. Herefter følger så en gennemgang af slottets historie og af slægten Ahlefeldt og de augustenburgske hertuger samt deres betydning for udviklingen, økonomisk, socialt og kulturelt. Denne del bygger hovedsagelig på de trykte litteratur, ikke mindst A. D. Jørgensens grundlæggende arbejde om Gråstens ældste historie, men det er lykkedes forfatteren herigennem at give en god og klar oversigt over slottets og sognets ældste historie. Historien om godsejerne er levende fortalt, med en klar understregning af, at fæstebøndernes kår for det meste var ganske hårde.

Der bringes endvidere nogle fortrinlige kortskitser, der viser slottets udvikling og placering fra ca. 1600 til 1820. Meget er usikkert i slottets bygningshistorie, hvilket gang på gang siges klart. Herefter behandles kirkerne og skolerne samt de øvrige herregårde i sognet, bl.a. Gråsten Ladegård og Fiskbæk. Udviklingen følges helt op til dette århundrede, hvor bl.a. udstykningen af de tidligere herregårdsjorder til husmandskolonier og Fiskbæks omdannelse til landbrugsskole vies særlig opmærksomhed.

Alt i alt dækker denne gennemgang af slottets og sognets historie ca. halvdelen af bogens sider. Gråsten by spiller kun en ringe rolle i denne del af bogen, simpelthen fordi der ikke var nogen by. I slutningen af 1700-årene omfattede byen kun ca. 30 familier, som levede af handel og håndværk, og først når vi kommer op i første halvdel af 1800-årene kan vi begynde at tale om en egentlig bydannelse og byudvikling. Købmandsfamilien Ahlmann, der slog sig ned i byen i 1809, spillede en væsentlig rolle for denne udvikling og får derfor en særlig grundig omtale.

Anden halvdel af bogen, begyndende med treårskrigen 1848–50 handler først og fremmest om Gråsten by. Væsentlige elementer i udviklingen af institutioner, firmaer og foreninger er medtaget. Det gælder fattiggård, sparekasse, det store kurhotel, jernstøberi og maskinfabrik, jernbaner og fjordsejls og ikke mindst foreningslivet. De nationale forhold har en fremtrædende plads i behandlingen af byens historie, og både tyske og danske foreninger behandles. Forfatterens hjerte er helt klart hos byens dansksindede befolkning, og fremtrædende danske borgere såsom farver Marcus Jørgensen (A. D. Jørgensens far), købmand C. C. Biehl og guldsmed Julius Jacobsen, byens første danske sognerådsformand efter 1920, får særlig omtale. Krigen 1914–18, afstemningen og genforeningen 1920 samt besættelsestiden 1940–45 danner skel i fremstillingen. I tiden efter genforeningen sker en modernisering af byen med etablering af havnen, vand- og elforsyning

8. Poul Andersen: Gråsten – et slot og et sogn. Udgivet af Historisk Forening for Gråsten by og egn. 1986. 279 s., ill. Kr. 150,-.

samt kloakering, opførelse af alderdomshjem og børnehaver. Foreningslivet får også i denne periode særlige omtale og er med til at tegne billedet af en by, hvis udvikling i voksende grad ligner de gamle købstæders udvikling.

Lidt svagt i denne skildring står byens fysiske udvikling. Et kort over byen 1921 er det eneste, som bringes (s. 214), og der er ikke i detaljer gjort rede for byggeriets vækst, anlæg af gader eller de sidste årtiers eksplosive udvikling med bl.a. parcelhusbyggeri. Rundt omkring i bogen er der spredte oplysninger om disse forhold, men nogen samlet oversigt eller gennemgang heraf findes ikke, og det bevirker, at læserens forståelse af de lange linier i byens fysiske udvikling svækkes.

Udvalget af de foreninger, som får en særlig omtale, kan endvidere synes lidt tilfældigt. Forfatteren nævner det selv (s. 246), men det er nok især bemærkelsesværdigt, at byens fagbevægelse slet ikke omtales. Gråsten ligger i en egn, hvor teglværksindustrien spiller en væsentlig rolle, men dens betydning for byen kommer slet ikke frem. Det samme gælder de politiske partiers styrkeforhold. Bogen slutter med et kort afsnit med overskriften »Dansk – tysk«, hvor der bringes tal for alle valg fra 1867 til 1968. Også for tiden efter 1920 skelnes der her kun mellem dansk og tysk, dvs. alle danske politiske partier er samlet under et. De politiske partiers udvikling og tilpasningen til danske politiske forhold efter 1920 er således slet ikke behandlet i bogen.

Forfatteren siger i bogens forord, at hensigten med den har været »at give en samlet let forståelig beskrivelse af sognets historie gennem 500 år.« Med de mangler, som er berørt ovenfor, må det siges at være lykkedes, ikke mindst fordi forfatteren med sit store kendskab til kildematerialet har kunnet inddrage bl.a. erindringer og breve, som levendegør en situation, en udvikling eller en begivenhed. Der er mange af den slags små, friske pust i bogen, og bogens ret omfattende personregister vidner om, at det er lykkedes forfatteren ved denne metode at få bogen til at handle om levende mennesker, som har haft hjerte og sind med i deres handlinger. Det gør bogen let tilgængelig og let læselig både for Gråsten-boerne og for andre inter-

esserede. Bogens hovedvægt må nok siges at ligge i perioden fra ca. 1800 til 1945. Det gælder både skildringen af slottet og af byen. Disse ca. 150 år var en periode, hvor de nationale forhold spillede en væsentlig rolle, ikke kun i Gråsten, men i hele Sønderjylland. Det er forfatteren magtpåliggende at få disse nationale forholds betydning for udviklingen belyst. Det er dem der giver denne periode sit grundpræg og sin grundtone. Også det kommer frem ved den metode, som forfatteren har anvendt. De mange småhistorier, anekdoter, brevcitater, erindringsuddrag m.m. lader denne grundtone klinge gennem det meste af bogen, og er hermed med til at anskueliggøre de nationale holdninger og stemningers betydning for menneskers handlinger i en fortid, der havde et helt andet grundpræg end vor tid, hvor den nationale afspænding er fuldt gennemført. Det kan derfor være svært for nutidsmennesker, der ikke selv har haft de nationale spændinger inde på livet, at forstå denne fortid. Hertil hjælper Poul Andersens bog om Gråsten meget.

Sammenfatning

Af omtalen af disse fem bøger turde det fremgå, at der er tale om meget forskellige fremstillinger, og opgaven at skildre en bys historie over lang sigt er blevet løst vidt forskelligt. Ole Degns bemærkning om de byhistoriske fremstillinger fra perioden ca. 1955 til 1975 »at man ser et utal af temaer, emner og synspunkter«, gælder også for disse værker.

Alligevel synes det muligt at fremdrage nogle fællestræk, der antyder en tendens eller en retning for den specielle genre, som den samlede byhistoriske fremstilling udgør, især hvis vi sammenligner med de tidligere fremstillinger, som foreligger for tre af de her omtalte byer, nemlig Frederikssund, Køge og Rudkøbing.

I 1932 udkom Køge Bys Historie, redigeret af Victor Hermansen og Povl Engelstoft. Bogen havde mange forfattere, men kernen i den var Arthur G. Hassøs skildring af byens historie indtil 1870 på små 200 sider, samt L.

Blanders og A. Chr. Westergaards afsnit om Køge i nyere og nyeste tid på ca. 125 sider. Hassøs afsnit byggede først og fremmest på byens arkiv, og bystyret, byens fremtrædende borgere, samt byens institutioner spiller derfor en vigtig rolle. Indholdet af afsnittet om Køge i nyere og nyeste tid var af nogenlunde samme karakter med en opremsning af tal fra regnskaber o.lign., og af navne på de personer, som havde virket indenfor de forskellige institutioner, offentlige værker, bystyre osv. Dette afsnit udgør således en omfattende materialesamling med mulighed for mange opslag, men nogen sammenhængende skildring af byens udvikling efter 1870 er der ikke tale om.

Arne Sundbos værk Frederikssunds og Købstaden Slangerups Historie er også fra 1930'erne og bygger også på omfattende studier i bl.a. byens arkiv. Slangerup spiller hovedrollen i første bind, mens bind 2, der udkom 1937, bærer undertitlen Frederikssunds historie 1810–1870. Også her indtager bystyret og byens anliggender en væsentlig plads, og det er karakteristisk at ca. halvdelen af bindets ca. 200 sider optages af fortegnelser over byens embedsmænd og andre fremtrædende borgere med fyldige personalhistoriske oplysninger om hver enkelt.

Også i Chr. Kiilsgaards store værk om Rudkøbings historie, som udkom i fire bind fra 1949 til 1974, spiller det personalhistoriske stof en fremtrædende plads. Værket bærer undertitlen Topografi og bystyre. Topografien optager betydelig plads, idet hver enkelt gade og dens udvikling gennemgås. Endvidere behandles byens institutioner og bystyret grundigt, og værket rummer tillige biografier over såvel folkevalgte som embedsmænd, herunder også kirkens og skolens. Værket bærer i sin opbygning stærkt præg af, at det er blevet til over en lang årrække, og at der fra starten næppe har været en samlet disposition for hele værket. Værket er resultatet af en enkelt mands livslange interesse for sin bys historie, en interesse, som medførte et stort indsamlingsarbejde samt studier i offentlige arkiver. Et betydeligt og omfattende materiale er fremlagt, mens den sammenhængende skildring af byens historie træder svagere frem.

Det turde af denne korte gennemgang være klart, at disse tre byhistorier er af en helt anden karakter end de her omtalte. For de nye byhistorier gælder, at de er langt bredere i deres anvendelse af kilder end de ældre. Det bevirker, at byens institutioner, bystyret og byens embedsmænd får en mindre fremtrædende placering end tidligere. Der er næppe tvivl om, at det er de lokalhistoriske arkivers indsamling af kildemateriale af ikke-offentlig proveniens, som her slår igennem, ligesom også lokalmuseernes indsamling af genstande og andet materiale fra nyere tid sætter sig præg. Erindringer, brevsamlinger, forenings- og virksomhedsarkiver samt helt eller delvist bevarede interiører gør det muligt at skildre arbejds-, daglig- og fritidsliv på en helt anden måde end det tidligere var tilfældet. Men det er også klart, at en voksende interesse for »almindelige mennesker« og deres dagligliv har virket med til, at det ikke kun er byens overklasse og embedsmænd, som træder frem i en byhistorie. De omfattende personalhistoriske afsnit, som kendetegner flere af de ovenfor nævnte ældre byhistorier, finder vi ikke i de moderne byhistoriske fremstillinger. Derimod er etnologiske synsmåder slået stærkt igennem, ligesom også mentalitetshistoriske synsvinkler gør sig gældende. Det er særligt tydeligt i Frederikssunds og Køge bys historie.

Det bør også fremover være en selvfølge, at en byhistorisk fremstilling bringer en fyldig dagliglivsdokumentation og forsøger at fremdrage de forandringer, der er sket i menneskers dagligdag. Det er ikke nok kun at berette om fritid og fornøjelser og de særlige begivenheder, som årets fester o.lign. udgør. Ofte vil forfatteren, der har til opgave at skrive en samlet byhistorie, stå over for det problem, at sådanne lokale undersøgelser ikke er foretaget. Problemet vil næppe være at fremskaffe det kildemateriale, som er nødvendigt for at kunne bringe denne dagliglivsdokumentation, for det findes i dag i lokalhistoriske arkiver og lokalmuseer. Problemet vil snarere ligge i bearbejdelsen af materialet, fordi mange forfattere (læs: historikere) nok vil stå fremmede overfor de etnologiske synsvinkler, som bør anlægges på dette materiale.

Med det store antal etnologer, som i dag er ansat på danske lokalmuseer, burde det imidlertid ikke være et problem at tilgodese den vigtige side af den byhistoriske fremstilling, som dagliglivsdokumentationen er. Den er vigtig, også fordi der heri ligger en umiddelbar læserappel.

En anden side af byens liv, som må have en central placering i den byhistoriske fremstilling, er skildringen af byens fysiske udvikling, dvs. byggeri, anlæg af gader og kvarterer, af havn, jernbane, tekniske anlæg o.lign. Skildringen heraf giver læseren mulighed for at sætte noget kendt, nemlig byen, som den fremtræder i dag, i relation til byens tidligere fremtrædelsesformer. Kort og fotografier eller andet billedmateriale er vigtige i en dokumentation af forandringerne. Det er gjort særligt godt og grundigt i Frederikssunds historie, mens det i Køge bys historie er blevet lidt mere spredt fægtning. Bogense bys historie og bogen om Gråsten er mangelfulde på dette punkt, mens man i Blade af Rudkøbings historie ikke har ønsket at behandle den fysiske udvikling i detaljer, fordi Chr. Kiilgaards værk i så rigeligt mål behandler emnet.

En skildring af de fysiske forandringer er et godt udgangspunkt for at forstå de strukturer, som prægede byen tidligere. Det gælder økonomiske og erhvervmæssige såvel som sociale strukturer. Villabyggeriet fra slutningen af forrige århundrede introducerer således en ny boligform, der medfører adskillelse af sammenhængen mellem hjem og arbejdsplads, og samtidig er udtryk for en social differentiering indenfor boligområdet. Udbygningen af infrastrukturen, dvs. anlæggelse af havn, jernbane, landeveje, gasværk og elværk, bilens og telefonens opdukken er de ydre udtryk for en modernisering af samfundet, og deres indpasning i det gamle bymiljø eller dets tilpasning hertil er vigtige fikspunkter i byens udvikling. Skolebyggeri og udbygning af offentlige, sociale institutioner viser det offentlige voksende engagement i uddannelsesmæssige og sociale spørgsmål. Her må Frederikssunds og Køges bys historie nok siges at være de fremstillinger, som er sluppet bedst om ved at få denne sammenhæng frem.

Ved en sammenligning af de byhistorier,

som her behandles, fremgår det ret klart, at der er tale om et fælles mønster for de fem byers udvikling igennem de sidste ca. 150 år. At dette mønster gentager sig fra by til by har naturligvis sin forklaring i, at de fem byers udvikling afspejler samfundets udvikling som helhed. Det er væsentligt, at denne samfundsmæssige udvikling fremgår af fremstillingen.

De fem byer er imidlertid forskellige, og der er forskel i den måde de har udviklet sig på på baggrund af den samfundsmæssige udvikling. Det kan skyldes forskel bl.a. i beliggenhed, i størrelse, i økonomisk struktur og ressourcer, og i politiske forhold. Forfatterernes fortrolighed med deres by, deres engagement – naturlige lokalpatriotisme, om man vil – bevirker imidlertid, at særprægene – det der adskiller byerne – står meget klarere end det, der er fælles i deres udvikling. Der ligger således i forfatterens eller forfatterens forhold til stoffet og emnet en begrænsning, der medfører, at det kan være vanskeligt at få den overordnede sammenhæng frem. Det specielle vil let komme til at dominere voldsomt i forhold til det generelle. Det kræver skoling, det kræver viden, det kræver forståelse for den samfundsmæssige udvikling, og det kræver bevidsthed og holdning at få fremstillingen drejet, således at dette ikke sker. På dette felt ligger nok den vanskeligste opgave for den, der giver sig i lag med den halsløse gerning der er, at give en samlet fremstilling af en bys historie.

Derfor vil vi nok også fremover møde vidt forskellige former for byhistoriske fremstillinger. Byerne – og forfatterne – er forskellige, og derfor bliver det, der kommer ud af det, så forskelligt. Man vil stadig se »et utal af temaer, emner og synspunkter«, for at bruge Ole Degns formulering endnu engang. Det kan ikke være anderledes.

Alligevel må det nok kunne konkluderes af denne anmeldelse af dette tilfældige udvalg af byhistoriske fremstillinger, at de indholdsmæssigt og udstyrmæssigt fremtræder helt anderledes end de fremstillinger, der ligger en generation tilbage. Der er sket en udvikling og en ændring i den måde man skildrer en by på. Ikke mindst museernes og de lokalhistoriske arkivers forskelligartede materiale, arbejdsmetoder og synsmåder har spillet ind her.